

A SZINONIMÁK SZEREPE AZ IDEGEN NYELVEK OKTATÁSÁBAN

DR. LÉGRÁDY GYULA

(Közlésre érkezett: 1971. január 8.)

Az idegen nyelvek tanítási módszereinek forrongó időszakát éljük, ami a nyelvtanulási vágy kielégítésének természetes velejárója. A hagyományos nyelvi módszerek mellett, amelyek többé-kevésbé a rendszeres grammatika és a beszéd elsajátításának egyensúlyát akarják biztosítani, egyre inkább olyan módszerekről hallhatunk az idegen nyelvi konferenciákon, olvashatunk a cikkekben és tapasztalhatunk a gyakorlatban, amelyek az élő nyelv, a beszéd központúságát állítják előtérbe. E vonatkozásban elegendő itt olyan módszerre hivatkozni, mint a különböző aspektust figyelembe vevő, az imitációs, a fonetikai, a pszichológiai, az audióvizuális, audió-orális, audió-lingualis, a mim-mem (utánzó- emlékezetbe véső), a blokk-, szövegolvasási, strukturális, transzformációs, parafrázisos, programozott, nyelvmatematikai, szuggesztív (hypnopédiás) stb. módszer. De bármilyen módszert is alkalmazunk, egyik sem nélkülözheti a nyelv épületkövének, a szónak és az állandó szókapcsolatoknak fokozatos gyarapítását, biztos ismeretét. Az életszerű lexikális anyag tervszerű szemantizálása a nyelvtanulásban mindig biztató eredményeket hozott, s ezt a tényt szem előtt tartva kísérel meg a jelen dolgozat is 1—2 olyan módszertani eljárást megvilágítását, ami a szinonimák felhasználása, elsajátítása területén haszonnal járhat.

Ismeretes, hogy beszédstílusunk annál kifejezőbb, minél jellemzőbb, találóbb szóval élünk. A szabatos gondolat kifejezés követelménye, hogy félreértés nélkül értessük meg magunkat, vagyis szókészletünkben azt a szót, azt az állandó szókapcsolatot emeljük ki, ami a gondolattartalom kifejezésére a legalkalmasabb. Ezért a nyelvoktatás folyamán arra kell törekednünk, hogy tanulóinkat a szavak, a jelen dolgozat szempontja szerint a rokonértelmű szavak nyelvi pontosságára és színes, árnyaltos alkalmazására neveljük, és ezáltal részükre gazdag kifejezési lehetőséget nyújtsunk.

A szinonimák kiválasztásánál mindig számolni kell azzal, hogy jelentésük bármennyire is rokon, bármennyire is közel esnek jelentésben egymáshoz, mégis tárgyi vonatkozásban határozott különbség figyelhető meg közöttük. Orosz nyelvet tanulók számára pl. nem mindegy, hogy az alábbi szinonimasorból melyik szót használják: *совещание, митинг, собрание*,

съезд, конгресс. Hasonlóan nem azonos értékű a лошадь, лошадка, конь, рысак, кляча.

A szinonimáknak ez a csoportja az értelmi vagy lexikológiai típus, amely más nyelvben is fellelhető. Említsünk erre példát a német nyelvből is: gehen, eilen, laufen, springen, hasten, rennen, stürmen, spazieren, wandern, stolzieren, rasen, bummeln, trödeln, humpeln, schleudern, latschen, schlürfen, trippeln, schreiten, marschieren, wallen, jagen, sausen, steigen stb. Egyszerű felismerni ebben a „helyváltoztatást” jelölő sorban, hogy a „trippeln” és a „rasen” értelmileg milyen távol esik egymástól, jóllehet egy szinonimasornak tagjai. Ez a példa azt is bizonyítja, hogy a szinonimsor szemléleti nézőpontja tág és szűk is lehet. Ha nem a helyváltoztatást, hanem ebből csak a gyorsjárást jelölő szinonimákat akarjuk egy csoportba foglalni, a szavak köre szűkül, mint ahogy a szemlélet köre is szűkebbé vált. Pl. eilen, laufen, hasten, rennen, stürmen, sausen, rasen stb. (siet, fut, rohan, iramodik, száguld, vágat, robog stb.).

Az egy lexikológiai sorban levő szavak közti különbség szükségszerűen arra utal, hogy a tagok nem mindig cserélhetők fel egymással a mondanivaló értelmének kisebb vagy nagyobb módosulása nélkül.

Lényegében ezt mondhatjuk el az ún. azonos fogalmi tartalmú szinonimákról is, mint pl. будущий, предстоящий, грядущий, amely sorból a „грядущий” csak ünnepi, költői beszédben használatos. Jóllehet itt a tartalom lényeges elemei azonosak, a hangulati velejáró azonban más. A szinonimáknak ez a faja az ún. stilisztikai szinonima. Az ide tartozó szavak hangulati kapcsolódását sok körülmény befolyásolja, így a szó kellemes vagy kellemetlen jelentésén kívül annak akusztikai hatása, terjedelme, eredete (idegen, táj- v. rétegnyelv), történeti háttere, hangutánzó vagy hangfestő volta stb.

A szavak alább idézett sorában pl. nemcsak a jelentéstartalom fokozati különbsége jut kifejezésre, de a vélekedés érzelmi árnyalata is: хорошо—отлично—прекрасно—замечательно

(jó—kitűnő—kiváló—remek)

плохо—гадко—гнусно—отвратительно

(rossz—undok—rút—utálatos).

Meg kell említeni, hogy az orosz nyelvben a „jó” fogalmára egy másik szó is előfordul, a „добрый”. A хороший és a добрый között azonban funkció-megoszlás van, mert az utóbbi az ember jellemére, a környezetéhez való viszonyára vonatkozik elsősorban. Erre mutatnak a szinonimái is: добрый, добросердечный—сердечный—душевный.

Ismeretes, hogy sok szó csengése, akusztikai hatása szemléletessé teszi a szó értelmét. Ezt láthatjuk pl. a hohl—dumpf—rumpeln—knacken—rauschen, knattern—krächen stb. szavaknál.

A szó terjedelme is befolyásolja az akusztikai hatást, s ezzel kapcsolatban az a megállapítás, hogy a hosszabb szavak kifejezőbbek mint a rövidiek, mivel a rövidiek élettelenebbek, szárazabbnak tűnnek. Pl. правый—правдивый, vagy: lieb—lieblich.

A nyelvekben a szinonimák sorában gyakran találunk idegen szavakat is, mint международный—интернациональный, громадный—колоссальный,

vagy: Gespräch—Konversation, Ansicht—Aspekt. Az idegen szavak olykor hatásosabbnak tűnnek.

A köznyelvben az idegen szavak ritkábban fordulnak elő, mint a tudományok nyelvében, ahol az ismeretek nemzetközisége is indokolja a terminológia előfordulását. Túlzott használatuk nehezíti vagy veszélyezteti a gondolat közérthetőségét.

Gyakran előfordul hibásan képzett olyan szóösszetétel, melynek egyik tagja anyanyelvi, a másik tagja idegen szó; de a jelzők használatában is megfigyelhetjük az ilyen szinonima- vagy azonos-értelműség kettősségét. Pl. „Da redet man vom Grundprinzip, von *moralischen* und *sittlichen* Bedenken, von den *simpelsten* und, einfachsten Dingen, von rückschrittlichen *Reaktionären*, vom Einzelindividuum, seinen kennzeichnenden *charakteristischen* Merkmalen usw. (Die deutsche Sprache, 329. old.)

Az anyanyelvi és az idegen rokonértelmű szavaknak az ily módon való vegyítése, illetőleg az egymás mellett való használata csakis azok jelentésének ismerethiányára vezethető vissza.

A rétegnyelvek egyik sajátos változata a zsargon, amely beavatlatlanok számára éppen olyan idegenszerűen hat, mint sokaknak a tájnyelv, amelyből olykor a zsargon is merít szavakat. Pl. *krude* Gegenstände, *hildes* Arbeiten, *platt* sein kifejezésekben a *krude* (nnd) = roh, grob, unverdaulich, scharf; *hilde* (nnd) = eilig, drängend; *platt* = erstaunt. Az ilyen szavak és kifejezések csakis az illető rétegnyelv vagy annak tipikus használati jellemzését szolgálhatják éppúgy, mint a tájnyelv esetében. Az utóbbira számos példát idézhetünk az orosz nyelvből, amelynek hivatásos művelői közül Turgenyev „Два приятеля” elbeszélésében pl. облый tájszót olvashatjuk обширный jelentésben; Solohov курень-t in изба helyett. Más-más vidéken használják a робить—работать, балка—ложбина, нимы—валенки, кок—повар stb. tájszót.

Rétegnyelvnek tekintjük az egyes foglalkozások nyelvészletét is, ami a lektorátusokon a szakszövegek fordítása miatt megkülönböztetett figyelmet érdemel. Itt a szavak jelentésének és más szóval való kapcsolatainak van jelentősége. Pl. решать szinonimája lehet развивать, распутывать, вычислять stb., de más vonatkozásban надумывать, склоняться állnak hozzá közel.

A rokonértelmű szavak között találunk olyanokat is, amelyeknek helyét manapság új szavak foglalták el. Ilyenek felmerülése esetén a történetiségükre rá kell mutatni. А городскойma már милиционер, а дабы—чтобы, каковой—который, поему—поэтому, сей—этот stb. Az utóbbi szópárnál rámutathatunk, hogy nyelvünkben az „ez” mutatónévmásra csupán egy szó él.

Nem hagyhatjuk ki a szinonimák fogalmából azokat a szókapcsolatokat sem, amiket „terpeszkedő kifejezéseknek” neveznek, s amelyeket egyetlen szóval, igével helyettesíthetünk. Ilyen példa a német nyelvben: in Anwendung bringen-anwenden, zur Diskussion stellen-erörtern, unter Beweis stellen-beweisen, in Erwägung ziehen-erwägen stb.

A terjengősebb kifejezéssel nagyobb nyomatékot kívánunk adni gondolatainknak.

A rokonértelműek területéhez tartoznak a közhelyek, a szólások, a közmondások is, amiket nemritkán több rokонтartalmú kifejezéssel helyettesíthetünk. Közhely pl. Er ist auf dem Feld der Ehre gefallen; der Betrieb trat auf den Weg der Mehrproduktion stb. Vagy idézzük az orosz szólások és közmondások köréből: дуракам счастье ehhez közel áll: кому поведётся, у того и петух несётся; всякому овощу свое время — ezzel rokon: доброе начало пол дела откачалю; счастье в воздухе вьётся, а рукам не достаётся, ezt megközelíti: счастье даром не даётся.

Az előzdott felvetések csak akkor kamatoznak az idegen nyelv tanulásában, ha az elsajátításuk, a gyakorlásuk módszerét sem hagyjuk figyelmen kívül. Az eredmény érdekében az alábbi szempontok követése jöhet számításba:

a) az élő beszédben gyakoribb rokonértelmű igék, főnevek, melléknevek, határozószók gyűjtése,

b) megadott szókapcsolat, szólás, közmondás, frazeológiai kifejezéssel rokонтartalmú alakok gyűjtése,

c) napilapokból, folyóiratokból közhelyek gyűjtése,

d) adott mondatokból írják ki a szinonimákat,

e) a rokonértelmű szók megadott csoportjából fokozati sorrendben állítsák össze az egy fogalmi körbe tartozókat,

f) mondatok hiányzó szavai helyébe a megadott szinonimasorból tegyék a legmegfelelőbbet,

g) aláhúzott szavak helyett használjanak hangfestő, hangutánzó szót, kifejezést,

h) a megadott szöveget — a tartalom megváltozása nélkül — írják át szemléletes, árnyaltos kifejezésekkel,

i) alkossanak mondatokat szinonimákkal,

j) tanítási órán egy mondott szóra, szókapcsolatra, közmondásra vagy közhelyre válaszoljanak hasonló rokonértelművel.

Ezek a módszertani ajánlások korántsem jelentik az itt alkalmazható eljárások teljességét. Ennek kimerítő bemutatása más, tágabb keretet igényel. De bármely módszert is használjunk, a cél az, hogy a tanuló 1—1 szót, szólást stb. ne elszigetelten vegyen tudomásul, hanem a nyelvrendszerbe való tartozását is pontosan ismerje, a szinonimát tudja beilleszteni annak sorába. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a változatosság és a szókészlet hatékonyabb elmélyítése érdekében a szemantika más fogalmairól és feldolgozásuk változatos lehetőségeiről sem feledkezhetünk meg.

IRODALOM

Balassa László: Garmada, rokonértelmű szócsoportok és írói kifejezésformák. Tankönyvkiadó Vállalat, Bp., 1958.

Balázs János: A rokonértelmű szavak. — Iskolai Nyelvművelő, Tankönyvkiadó, Bp., 1959.

Deme—Köves: Magyar Nyelvhelyesség, Kossuth Kiadó, Bp., 1957.

Fábián—Szathmári—Terestyéni: A magyar stilisztika vázlata. Tankönyvkiadó, Bp., 1958.

Fülöp Károly: Kísérlet egy főiskolai orosz alapszókincs megszerkesztésére. — Modern Nyelvoktatás, TIT, Bp., 1963. 3. sz.

- R. G. Petrovščikj: Néhány stilisztikai kategóriáról. NYIK. V. k.
 Szathmári István: A magyar stilisztika útja. Gondolat Kiadó, Bp., 1961.
 Tolnai Vilmos: A rokonértelmű szavakról, MNY 4:114.
 Végh József: Adalékok a rokonértelmű szavak keletkezéséhez, Debrecen, 1935.
 Rákos Ferenc: Nemzedékről nemzedékre, Művelt Nép, Bp., 1955.
 В. Венцель: Лексические упражнения по семантическим группам. (Материалы шестого международного методического семинара. Изд. Московского университета, 1966.)
 Е. И. Войнова—Р. Б. Волосатова и др.: Практическая стилистика русского языка. Изд. Ленинградского университета, 1964.
 В. А. Лившиц: Практическая стилистика русского языка. Гос. Изд. „Высшая школа”, Москва, 1964.
 Э. Хаммер: Об изучении синтаксиса русского языка. (Материалы шестого международного методического семинара. Изд. Московского университета, 1966.)
 Б. М. Щербатский: Занятия по стилистике. Гос. Учебно-педагогическое изд. Министерства просвещения РСФСР, Москва, 1961.
 Словарь синонимов русского языка Изд. „Наука”, Ленинградское отделение, Ленинград, 1970.
 Autorenkollektiv: Die deutsche Sprache, Fachbuchverlag, Leipzig, 1956.

DIE ROLLE DER SYNONYME IM FREMDENSPRACHENUNTERRICHT

DR. GYULA LÉGRÁDY

Die Arbeit handelt von der Bedeutung der Semantik und der Synonyme im Unterricht. Sie gliedert die Arten der sinnverwandten Wörter in verschiedene Gruppen. Darunter werden die Wörter der Gaunersprache, Fremdwörter, mundartliche Ausdrücke, Sprichwörter, Redewendungen, abgegriffene Redeweisen, aufgeblähte Ausdrücke u. s. w. betont. Dann führt sie einige Beispiele zum Üben der Synonyme vor. Diese Beispiele werden hauptsächlich aus den russischen und deutschen Sprachen genommen. Der Autor gibt schliesslich eine kleine methodische Zusammenfassung zur Anwendung der Synonyme.